

ՄԵՐԶԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ ՄԿՑՈՒԹՆԵՐԻ 28-ԱՄՅԱ
ԳԵՐԻՇԵԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Հին Առաջավոր Ասիայի՝ Ք.ա. VII դարի պատմության լուսաբանման գործընթացում որպես կարևորագույն հիմնախնդիր հանդես է գալիս սկյութների՝ Առաջավոր Ասիայում 28-ամյա տիրապետության հարցը: Առաջին հայացքից Առաջավոր Ասիայի պատմության համար ոչ այդքան կարևոր թվացող հիմնախնդիրն իրականում արդիական է:

Պատմահայր Հերոդոտոսը, որից էլ գալիս է սկյութների՝ Առաջավոր Ասիայում 28-ամյա գերիշխանության հարցը¹, հիշատակում է, որ սկյութները անցնելով Կովկասյան լեռնաշղթան և ճանապարհին ջախջախելով մեղական ուժերը՝ ներխուժում ու գրավում են Ասիան և քսանութ տարի տիրում: Այդ ժամանակ Մարաստանի թագավոր Կիաքսարը (Ք.ա. 625-585թթ.) հաղթում է լիդիացիներին և շարժվում դեպի Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվե: Ակյութների առաջնորդ Մադուենը՝ Պրոտոթյունեսի որդին, օգնության է հասնում ասորեստանցիներին և ստիպում Կիաքսարին դադարեցնել քաղաքի պաշարումը (պատմիչի հիշատակության մեջ անհամաժամանակությունն ակնհայտ է, քանզի մենք ստույգ գիտենք, որ Նինվեի գրավումը տեղի է ունեցել Ք.ա. 612թ.-ին, իսկ Լիդիայի դեմ պատերազմը, եթե իհարկե այն համապատասխանում է իրականությանը, Ք.ա. 590-585թթ.-ին): Այս դեպքերից հետո սկյութները շարժվում են դեպի Եգիպտոս՝ գրավելով Ափրիան ու Պաղեստինը: Այդ ժամանակ Եգիպտոսի Պսամմետիքոս I (Ք.ա. 664/655-610թթ.) փարավոնը իբր ընծաներով ու աղերսներով դիմավորում է նրանց և համոզում առաջ չընթանալ: Նմանատիպ մի պատում էլ պահպանվել է

¹ Հերոդոտոս, Պատմություն ինը գրքից, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Ե., 1986, I, 103-106, IV, 1:

² Հերոդոտոս, I, 105:

Դիողորոս Միկիլագու մոտ, ըստ որի սկյութները տիրելով Ասիային՝ հասել են մինչև Նեղոս գետը³:

Այսպիսով, Հերոդոտոսը հիշատակում է, որ սկյութները տիրելով Առաջավոր Ասիային՝ իրենց բռնությամբ ու անկարգությամբ ամեն ինչ կործանման հասցրին: Բացի յուրաքանչյուր ժողովրդից վերցրած որոշակի հարկից, նրանք անցնում էին երկրով մեկ և հափշտակում ամեն ինչ⁴: Այս դեպքերից քսանութ տարի հետո Կիաքսարը խնջույքի ժամանակ հրամայում է կոտորել նրանց և արդյունքում ազատվելով սկյութներից՝ գրավում Նինվեն⁵:

Առաջավոր Ասիայում սկյութների խնդրին անդրադարձել են նաև Ստրաբոնը և այլ պատմիչներ, սակայն ի տարբերություն առաջին երկուսի՝ վերջիններիս մոտ պահպանված տեղեկությունները հիմնականում տեղագրական բնույթ են կրում կամ վերաբերում են ավելի ուշ ժամանակաշրջանի⁶: Ասկայն, մեր խորին համոզմամբ, թեմայի առումով այս պատումները չունեն բավական հիմքեր:

Պետք է արձանագրել նաև, որ առայժմ Առաջավոր Ասիայում Բ.ա. VII դարում սկյութական 28-ամյա տիրապետության օգտին, բացի վերոհիշյալ պատմիչներից, չունենք ոչ մի փաստ: Բավական երկար ժամանակ, մասնագետների շրջանում նույնիսկ փորձ էր արվում Առաջավոր Ասիայի քաղաքական պատմության ընդհանուր համապատկերում ժամանակագրական տեղ հատկացնել սկյութների քսանութամյա տիրապետության համար: Հարկ է նշել նաև, որ նույնիսկ

³ Դիողորոս Միկիլագի, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, № 14, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Ե., 1985, II, 43:

⁴ Հերոդոտոս, նշվ. աշխ., 1, 106:

⁵ Հերոդոտոս, նշվ. աշխ., 1, 106:

⁶ Страбон, География. В 17 кн., пер. и коммент. Г. А. Стравинского, под ред. О. О. Кригера, Л., 1964, XI, 8, 4; XIV, 4. Համեմատիր նաև՝ Արիանոս Փլաքիոս, Ալեքսանդրի արշավանքը, Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Ե., 1987, III, 8, 3-4; 11, 4-6, Քսենախոն, Անաբասիս, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Ե., 1970, IV, 15-20, իսկ վերջինիս առումով՝ Խորիկյան Հ., Սատրապական Հայաստանի պատմական աշխարհագրության մի քանի հարցեր ըստ «Անաբասիս»-ի, «Մերձավոր Արևելք», VI, 2009, էջ 96-97, և այլք:

այդ կարծեցյալ ժամանակագրությունն էլ իր հերթին բավականին վիճահարույց է⁷:

Ըստ երևույթին, ինչպես կհամոզվենք ստորև, վերոհիշյալ խնդիրը, որն անկասկած գալիս է Հերոդոտոսից, կամ թյուրիմացության կամ էլ, որն էլ միաժամանակ ավելի հավանական է՝ իրադարձությունների միտումնավոր խեղաթյուրման արդյունք է: Նույնիսկ բավականին շատ հիմքեր կան կարծելու, որ խոսքը ոչ թե սկյութների, այլ կիմերների մասին է, որոնք շուրջ քառորդ դար կարողացել էին տիրող ուժ հանդիսանալ Փոքր Ասիայում: Եվ բնավ էլ չի բացառվում, որ Հերոդոտոսը միտումնավոր կերպով վերջիններին փոխարինել է սկյութներով: Հերոդոտոսի մոտ կիմերներն անընդհատ հալածվում են սկյութների կողմից, և պատմիչի մոտ տեղեկությունները նրանց վերաբերյալ բավականին հպանցիկ են⁸: Իսկ սկյութների մուտքը Առաջավոր Ասիա ներկայացված է որպես կիմերներին հետապնդման արդյունք, որն իհարկե չունի պատմական որևէ հիմք: Իրականում Առաջավոր Ասիայում նրանց գործունեության շրջանակներն ունեն շուրջ 50 տարվա տարբերություն:

Վ. Պարկերն իր հոդվածներից մեկում ցույց է տալիս, որ Հերոդոտոսը կիմերների վերաբերյալ բավականին տեղեկացված էր, սակայն միաժամանակ դժվարանում է ցույց տալ նրա լռության պատճառը⁹: Իսկ Ի. Ն. Մեդվեդսկայան գտնում է, որ Հերոդոտոսին, ըստ երևույթին, ծանոթ է եղել միայն սկյութական հերոսական ավանդությունը, քանզի կիմերական տարբերակը նրան արդեն ոչ ոք չէր կարող պատմել: Ավելին, Հին Արևելքի երկրների կարևոր ռազմաքաղաքական կյանքում սկյութների դերակատարությունը արդյունք էր Հերոդոտոսի կողմից Ք.ա. VI- V դարերի իրական պատմության տեղափոխումը Ք.ա. VII դար: Ք.ա. VI դարի վերջին Պարսից Աքեմենյան թագավոր Դարեհ I

⁷ Хазанов А. М., Социальная история скифов, М., 1975, стр. 223, Sulimirski T., Taylor T., Scythia and Thrace, Cambridge Ancient History, Vol. III/2, 1991, p. 564-568, 567 f. 68, and others.

⁸ Հերոդոտոս, նշվ. աշխ., I, 6, 15, 16, 103; IV, 1, 11-13; VII, 20 և ընդամենն ինն անգամ:

⁹ Паркер В., О чем умалчивает Геродот. Заметки о передаче сведений о киммерийцах у греческих авторов помимо Геродота, "Вестник древней истории" (այսուհետ՝ ВДИ), № 4, 1998, с. 93-101.

(Ք.ա. 521-486 թթ.) կողմից Սկյութիա կատարած անհաջող արշավանքից հետո սկյութների համբավը տարածվել էր ամբողջ Հունաստանով մեկ: Բացի այդ էլ, հնարավոր է, որ Հերոդոտոսը միտումնավոր է լռության մատնում կիմերների¹⁰ վերաբերյալ պատմությունները, որովհետև հզոր սկյութների մասին պատկերացումների լույսի ներքո նրանք չէին տեղավորվում, և այլն¹¹: Այն, որ սկյութների վերաբերյալ հերոդոտոսյան հիշատակությունները չափազանցեցված են, զրեթե (համենայն դեպս մեզ համար) կասկած չեն հարուցում:

Հիմնախնդրի առումով բավականին լուրջ հետազոտություն է կատարել Ս. Բրաունը, որը Հերոդոտոսի երկում սկյութների վերաբերյալ տեղեկությունները քննության առնելով՝ առաջ է քաշում երեք կարևոր խնդիր, որոնց սակայն սույն հոդվածի շրջանակներում չենք անդրադառնա: Նշենք միայն, որ իր հետազոտության արդյունքում Ս. Բրաունը հանգում է հետևյալին, որ Հերոդոտոսի հիշատակությունը սկյութների 28-ամյա տիրապետության վերաբերյալ չեն համապատասխանում իրականությանը¹²: Ի. Ն. Մեդվեդսկայան նույնպես կիսում է Ս. Բրաունի կարծիքը: Նա գտնում է, որ Հին Արևելքի քաղաքական կյանքում սկյութների դերն ու նրանց ռազմական ուժը Հերոդոտոսի կողմից չափազանցեցված է, իսկ կիմերների դերը՝ հասցված նվազագույնի, դեռ ավելին՝ նա ժխտում է, որ իբր սկյութները տիրացել են Առաջավոր Ասիային, որպես փաստարկ նշելով, որ այդ մասին տեղեկություններ չկան սեպագիր աղբյուրներում¹³: Ի. Ն. Մեդվեդսկայայի վերոնշյալ կարծիքը քննադատության ենթարկվեց Յու.

¹⁰ Կիմերների վերաբերյալ մանրամասը տե՛ս Иванчик А. И., Киммерийцы. Древневосточные цивилизации и степные кочевники в VIII-VII вв. до н.э., М., 1996, նույնի՝ Современное состояние киммерийской проблемы. Итоги дискуссии, ВДИ, 1999, № 2, с. 77-97.

¹¹ Медведская И. Н., О скифском вторжении в Палестину, ВДИ, 2000, № 2, с. 221.

¹² Brown S. C., The Medikos Logos of Herodotus and the Evolution of the Median State, Achaemenid History, III, Leiden, 1988, p. 82-83.

¹³ Медведская И. Н., О скифском вторжении в Палестину, с. 222-228, она же, Заключение по дискуссии, Российская археология (այսուհետ՝ РА), 1994, № 1, с. 128-132.

Բ. Ցիրկինի¹⁴ կողմից: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ մենք ավելի շատ հակված ենք ընդունելու առաջին տարբերակը:

Ինչեւ, ըստ սեպագիր աղբյուրների՝ Առաջավոր Ասիայում սկյութների վերաբերյալ առաջին հիշատակությունները գալիս են Ք.ա. VII դարի սկզբներից: Իսկ Իրանական բարձրավանդակում նրանք հայտնվել են ոչ ուշ, քան Ք.ա. 670-ական թթ.-ը: Այստեղ նրանք առաջին անգամ հանդիպեցին ասորեստանցիներին: Քիչ հետո սկյութները կիմերների հետ միասին հիշատակվում են Ասորեստանի թագավոր Ասարհադդոնի (Ք.ա. 681-669 թթ.) կառավարման սկզբների Մանայի ու Մարաստանի տարածքներում, որտեղ նրանք Ք.ա. 670-ական թթ.-ի վերջերին ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերում Ասորեստանի դեմ մարերի պայքարում¹⁵: Վերջիններիս հետ սկյութներն Ասորեստանի Բիր-Խամբան և Պարսումաշ նահանգներում անընդհատ հարձակումներ են գործում ասսուրական հարկահավք ջոկատների վրա¹⁶: Ըստ որոշ մասնագետների՝ Մարաստանի տարածքում դժվար է սկյութներին զանազանել կիմերներից¹⁷, սակայն, միաժամանակ հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ ասորեստանյան աղբյուրները ե մասնավորապես, Ասարհադդոնի պրիզմայի տվյալները վերոշարադրյալի օգտին չեն վկայում, դեռ ավելին՝ արձանագրության տվյալները հստակորեն զանազանում են նրանց՝ կիմերացի Թեուշպա և Իշպակայ սկյութ՝ ¹Te-uš-pa-a ¹⁰Gi-mir-ra-a-a և ¹Iš-pa-ka-a-a ¹⁰As-gu-za-a-a¹⁸: Առաջին բախումը ասորեստանցիների հետ ավարտվեց քոչվորների պարտությամբ, իսկ սկյութների առաջնորդ Իշպակայը

¹⁴ Циркин Ю. Б., История библейских стран, М., 2003, с. 333, прим. 2.

¹⁵ Дьяконов И. М., История Мидии. От древнейших времен до конца IV вв. до н.э., М.-Л., 1956, с. 265, նույնի՝ Киммерийцы и скифы на Дрежном Востоке, РА, 1994, № 1, с. 108-116.

¹⁶ Knudtzon J. A., Assyrische Gebete an den Sonnengott, Leipzig, 1893, № 35-36, Starr I., Queries to the Sungod, State Archives of Assyria, IV, Helsinki, 1990, № 24, p. 65-67, 71.

¹⁷ Фрай Р., Наследие Ирана, М., 1972, с. 105.

¹⁸ Thompson C. R., The Prisms of Esarhaddon and Ashurbanipal, London, 1931, col. III, 43-46 and 59-61.

զոհվեց ճակատամարտում¹⁹: Ճակատամարտից հետո կիմերների և սկյութների որոշ մասը հնազանդվեց Ասարհադդոնին և անցնելով նրա կողմը՝ անդամագրվեցին ծառայության ասորեստանյան բանակում²⁰: Դատելով ասսուրաբաբելոնյան աղբյուրներից, կարծես թե սկյութասորեստանյան խոշոր բախումներ տեղի չեն ունեցել: Հետաքրքիր է նաև այն հանգամանքը, որ սկյութների մասին ոչ մի տեղեկություն չեն հայտնում Բաբելոնյան ժամանակագրությունները²¹: Հակառակ դեպքում այն, անկասկած, կարձանագրվեր: Ասորեստանի երկու թագավորները՝ և՛ Ասարհադդոնը, և՛ Աշշուրբանապալը (Ք.ա. 669-627 թթ.) դեպի Եգիպտոս արշավանքներ են ձեռնարկել, և բնավ էլ չի բացառվում, որ այդ արշավանքներին ասորեստանյան բանակում մասնակցած լինեն սկյութական ջոկատներ, որն էլ հետագայում հույների կողմից ներկայացվեր որպես սկյութական արշավանք: Դեռ ավելին՝ վերոհիշյալ երկու արքաների օրոք Առաջավոր Ասիայում մեկ այլ զորեղ պետություն, որպիսին Ասորեստանն էր, գոյություն չուներ, և նույն արքաների կառավարման ժամանակաշրջանում բացառվում է, որ սկյութները կարողանային տիրապետող դիրք զբաղեցնել տարածաշրջանում: Անհավանական է նաև նրանց գերիշխանությունը Նոր Բաբելոնիայի ծաղկման և Մարաստանի տիրապետության ժամանակաշրջանում: Այս առումով Ն. Ադոնցը նշում է, որ սկյութների հաջողությունների մասին պատմությունները շատ են չափազանցված և Ասիայի գրավման մասին խոսք չի կարող լինել, այլ միայն Մարաստանի²²:

Այժմ հակիրճ անդրադառնանք սկյութների Առաջավոր Ասիա ներխուժման պատճառներին: Այստեղ ակնհայտ է, որ սկյութների կողմից արշավանք դեպի Առաջավոր Ասիա որպես այդպիսին չի կարելի անվանել, ավելի շուտ նրանց ներխուժումը Առաջավոր Ասիա

¹⁹ Luckenbill D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. II, Chicago, 1927, § 517; Thompson C. R., *The Prisms*, col. III, 59-61; Borger R., *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*, Graz, 1956, S. 52, 100.

²⁰ Wiseman D. J., *The Vassal-Treaties of Esarhaddon*, Iraq, Vol. 20, 1958, p. 10.

²¹ Grayson A. K., *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley, New York, 1975, chron. 1, p. 69-87.

²² Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն. Ակունքները X-VI դդ. մ.թ.ա., Ե., 1972, էջ 300:

գաղթ է հիշեցնում՝ վերաբնակեցման նպատակով: Իսկ այս պարագայում «վերաբնակեցում» եզրույթը հանդես է գալիս ոչ թե ուղիղ իմաստով, այլ՝ որպես ռազմաթալանչիական, ավարառուական և այլն: Վերաբնակեցումների և գաղթերի համար որպես պատճառ կարող էր լինել և «ժողովրդագրական պայթյունը»՝ բնակչության շեշտակի աճը, և, թե սկյութական հասարակության «ռազմական դեմոկրատիայի» անցումը, իսկ վերջինիս համար պատերազմներն ու թալանը հանդես էր գալիս որպես արտադրության եղանակ, արհեստ: Սակայն պատերազմներն ու թալանը որպես կանոն ժողովրդական գաղթի և վերաբնակեցման նպատակ չեն կարող հանդիսանալ: Վերաբնակեցումները ուղեկցվում են պատերազմներով ու թալանով, այլ ոչ թե հանդիսանում վերջիններիս պատճառ: Սնում է ենթադրել, որ նրանց համար գոյություն ունեն ավելի խորը պատճառներ: Իսկ այդպիսի պատճառ կարող է հանդիսանալ կլիմայական փոփոխությունները, ավելի կոնկրետ՝ երաշտը: Արեւելյան Եվրոպայում կլիմայական փոփոխությունները կարող էին հանգեցնել Վոլգա գետի ու Կասպից ծովի մակարդակների և լանդշաֆտի փոփոխությանը: Տարածաշրջանի տափաստաններում չորային եղանակները և երաշտն, ըստ երևույթին, սկյութների տեղաշարժերի համար ամենահավանական պատճառներին են²³:

Բավականին լուրջ խնդիրներ կան նաև Առաջավոր Ասիայում «վերաբնակեցվող» սկյութական ցեղերի թվաքանակի ու կազմի վերաբերյալ: Պատմագրության մեջ բավականին երկար ժամանակ վեճեր էր գնում վերոնշյալ խնդրի շուրջ: Որոշ մասնագետներ կարծում են, որ Ասիա ներխուժած սկյութների մեծամասնությունը բացառապես

²³ Артамонов М. И., Роль климатических изменений VIII-VII вв. в переселении киммерийцев и скифов в Азию и возвращение их в степи Восточной Европы в начале VI в. до н.э., Этнография народов СССР, Л., 1971, с. 45-60, նույնի՝ Переселение киммерийцев и скифов в Азию и их возвращение в Северное Причерноморье около 585 г. до н.э., Тезисы докладов на сессии отделения истории АН СССР, Тбилиси, 1971, с. 32-34, նույնի՝ Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до конца IV в. до н.э.), Л., 1974, с. 24-27; Погребова М. Н., Раевский Д. С., Степи Евразии и Древний Ближний Восток в киммерийско-скифскую эпоху, История Древнего Востока. От ранних государственных образований до древних империй, М., 2004, с. 537-578.

եղել են տղամարդիկ, իսկ ոմանք գտնում են, որ նրանց հետ եղել են նաև գումակներ՝ կանանցով, ծերերով ու երեխաներով և այլն: Մեզ ավելի հավանական է թվում վերջին տարբերակը: Եթե փորձենք պատկերացնել, որ Առաջավոր Ասիա են ներխուժել բացառապես հեծյալ սկյութ ռազմիկներ, որոնք քիչ անց միավորվում են մարերի ու մաննացիների (այսպիսի ռազմական ներուժի հզորության մասին պետք է ենթադրել) հետ և ճակատամարտում պարտություն կրում ասորեստանցիներից, ապա ակնհայտ կդառնա դրա անհնարիությունը:

Ի հաստատումն վերոշարադրյալի, որպես օրինակ հիշենք արարների, թյուրքերի և մոնղոլ-թաթարների արշավանքները: Սկզբնապես նրանք հետախուզական բնույթ էին կրում և բաղկացած էին բացառապես հեծյալ ռազմիկներից: Սկյութների ստումով նույնը արձանագրված չէ, և հետևաբար նրանք չունեին բավարար ռազմական ներուժ Առաջավոր Ասիային տիրելու համար:

Սկյութների և սկյութական ցեղերի ներկայությունն Առաջավոր Ասիայում անժխտելի փաստ է, սակայն միաժամանակ խիստ չափազանցված է նրանց դերն ասենք հայոց էթնոգենեզում, որն ամեն կերպ փորձվում էր մեկնաբանվել ինչպես խորհրդային, այնպես էլ հետխորհրդային հայ պատմագրությունում:

Ինչևէ, ինչպես նշում է Ն. Ադունցը և այլք, սկյութների «փոթորիկը» այնքան բուռն չի թվում, որքան որ նկարագրում են: Նրանց անունն ավելի սարսափելի է եղել, քան իրենք²⁴: Այսպիսով, ելնելով սեպագիր աղբյուրների ընձեռած հնարավորություններից, կարելի է ամենայն հստակությամբ նշել, որ սկյութները Առաջավոր Ասիայում իրենցից այդքան էլ շոշափելի ուժ չէին ներկայացնում, ինչպես փորձում են ցույց տալ հույն պատմիչները և այլք: Հետևաբար չափազանցված է նաև հերոդոտոսյան սկյութների 28-ամյա իշխանությունն Առաջավոր Ասիայում: Այն ավելի շուտ կարող է վերաբերել կիմերների իշխանությանը Փոքր Ասիայում: Եվ ինչպես վկայում են փաստերը՝ սկյութների գործունեության ոլորտն Առաջավոր Ասիայում, ի տարբերություն կիմերների, ավելի սահմանափակ է:

Մի կարևոր խնդիր նս, խորհրդային և հետխորհրդային գիտնականների մի ամբողջ ծաղկաբույլ Հերոդոտոսի մոտ

²⁴ Ադունց Ն., նշվ. աշխ., էջ 295:

հիշատակված Պրոտոթյունեսին նույնացնում են Մովսես Խորենացու Պարույր Սկայորդու հետ՝ ելնելով ոչ միայն անունների նմանությունից, այլև հիմք ընդունելով նրա «Սկայորդի» հայրանունը, որն ըստ նրանց նշանակում է սկյութի որդի, ապացուցված են համարում նրանց նույնությունը: Իսկ Հայոց նահապետ Պարույրը հանդես է գալիս որպես հայ-սկյութական առաջնորդ²⁵: Պրոտոթյունեսն էլ իր հերթին նույնանում է սեպագիր արձանագրություններից մեզ հայտնի սկյութների առաջնորդ Պարտատուայի հետ, որը Ք.ա. մոտ 672 թվականին Ասորեստանի թագավոր Ասարհադդունից խնդրել էր արքայադստեր ձեռքը²⁶: Մեր կարծիքով անհիմն է հայ նահապետ Պարույրի նույնացումը սկյութ Պարտատուային, ինչպես և անհավանական է, որ Պատմահայր Խորենացին այդպիսի գովեստով խոսեր ինչ-որ սկյութի մասին: Կարող էր և Պատմահայրը շփոթել քաղաքական գործիչների անունները, բայց որ նա պետք է հայ լիներ՝ կասկած չի հարուցում: Ահա թե ինչպիսի խոսքերով է Խորենացին ներկայացնում Պարույրի իշխանության գալը. «Եւ այժմ ահա գուարճացայց ... հասնելով ի տեղիս, յորում մերոյ իսկ բնիկ նախնւոյն սերունդք ի թագավորութեան հասնեն յաստիճան»²⁷: Ինչպես տեսնում ենք, Պատմահայրը խոսում է կոնկրետ բնիկ նախնիների սերնդի մասին, և դրանում ոչ մի կասկած չկա: Խեղաթյուրելով փաստերը՝ փորձ է արվում նույնացնել նաև Սկայորդուն Պարտատուայի հայր Իշպակային: Անհիմն է նաև անվանի պատմաբան Բ. Հարությունյանի կողմից Ռուսա II-ի (Ք.ա. 685?-645?թթ.) Թոփրախ-կալեի արձանագրության Շագա Իշքուգուլխիեցու նույնացման փորձերը Իշպակայի հետ²⁸: Առավել եւս Լճոցսն երկրի

²⁵ Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., հ. I, Ե., 1971, էջ 431-433; Հարությունյան Բ., Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ.թ.ա. VII-VI դդ.), Ե., 1998, էջ 34-35, 55-58, 60; Тер-Мартirosов Ф. И., Скифское царство в Передней Азии и исторические основы предания о Паруйре Скайорди как царя Армении, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1994, 1-2, (139-140), с. 67-84, ինչպես նաև խնդրի առումով հեղինակի այլ աշխատանքները:

²⁶ Knudtzon J. A., նշվ. աշխ., № 24-25.

²⁷ Մովսիսի Խորենացու, Պատմութիւն հայոց, 1981, Ա, ԻԱ:

²⁸ Հարությունյան Բ. Հ., նշվ. աշխ., էջ 39:

անվանումը կապ չունի A/Išguza-ի հետ: Իշգուզուլու երկրին առաջին անգամ հանդիպում ենք Արգիշտի I-ի (Ք.ա. 786-764թթ.) «Խոռխոռյան» տարեգրությունում²⁹, իսկ շուրջ հարյուր տարի անց Ռուսա II-ի արձանագրությունում³⁰: Ելնելով վերոհիշյալ տրամաբանությունից կարելի է նույնիսկ պնդել, որ սկյութները Առաջավոր Ասիայում առաջին անգամ հայտնվել են Ք.ա. VIII դարի սկզբներին և ստեղծել իրենց պետությունը, այն էլ Ուրարտույի հզորության շրջանում՝ չի համապատասխանում իրականությանը:

RUSLAN TSAKANYAN
(IOS)

THE PROBLEM OF 28-YEARS OLD SCYTHIAN HEGEMONY IN THE NEAR EAST

This paper is devoted to the problems of the 28-years old Scythian hegemony in the Near East. Relying on the historical evidences and sources the author concludes that Herodotos's records about scyths do not correspond to the facts. And what is more those records may correspond to the Cimmerian power in the Asia Minor. As to the tradition of the identification of Partatua-Prototyues-Paruyr (basically in the Armenian historiography), it should be noted that such view is not borne out by the facts and it is rejected by the author.

²⁹ Арутюнян Н. В., Корпус урартских клинообразных надписей, Е., 2001, № 173, ст. I, 21; ст. V, 49, երկրի հավանական տեղորոշման վերաբերյալ տե՛ս էջ 511՝
kurIšqigului:

³⁰ Арутюнян Н. В., նշվ. աշխ., № 412: